

J. J. A. Wijn, ed., *Tussen vloot en politiek. Een eeuw marinestaf 1886-1986* (Bijdragen tot de Nederlandse marinegeschiedenis II; Amsterdam-Dieren: De Bataafsche Leeuw, 1986, 272 blz., f55,-, ISBN 90 670/ 110 2); A. N. de Vos van Steenwijk, *Het marineheleid in de tweede wereldoorlog* (Bijdragen tot de Nederlandse marinegeschiedenis III; Amsterdam-Dieren: De Bataafsche Leeuw, 1986, 251 blz., f55,-, ISBN 90 6707 116 1).

Met deze twee publikaties heeft de nieuwe serie Nederlandse marinegeschiedenis (deel I, van de hand van F. M. van Eelderen, behandelt de geschiedenis van de Helderse vestingwerken) zich binnen korte tijd tot een belangrijke aanwinst ontwikkeld. Voortgekomen uit de moderne en vruchtbare samenwerking tussen overheid (Afdeling maritieme historie van de marinestaf) en bedrijfsleven, en fraai gepresenteerd in groot formaat, duidelijke druk en rijke illustratie is hier een basis gelegd, waarop hopelijk nog lang voortgebouwd kan worden.

De marinegeschiedenis is in al haar aspecten in een stroomversnelling terecht gekomen en met een dergelijke aantrekkelijke organisatorische matrix om toekomstige auteurs aan te moedigen mag verwacht worden, dat een groot aantal tot nu toe verwaarloosde onderwerpen aan de orde gesteld zal kunnen worden. De gevarieerdheid van de serie toont, dat de eindredactie een ruime blik heeft, die lof verdient en tot navolging aanspoort. Beide hier besproken titels zijn op nauwgezet archiefonderzoek gebaseerd; ook op grond hiervan is het te wensen dat de Bijdragen met kracht worden voortgezet.

De Vos van Steenwijks *Het marinebeleid in de tweede wereldoorlog* heeft, onvermijdelijk, de vergelijking met Bosschers meerdelig *magnum opus* te doorstaan; het is daarom een fijn trekje, dat het door Bosscher zelf met een (bijzonder lovend) 'woord van appreciatie' wordt ingeleid. De Vos van Steenwijk trekt de hoofdlijnen van zijn betoog helder en krachtig. De vorming van het marinebeleid onder de altijd moeilijke omstandigheden van de wereldoorlog in al zijn complexiteit en de soms intense meningsverschillen tussen de diverse persoonlijkheden en instanties wordt scherp geanalyseerd; de passages over, bijvoorbeeld, de denkbeelden, besluiten en acties van Furstner, Helfrich en Doorman zijn weloverwogen en waardevol. De strijd ook om de uiteindelijke prioriteiten in de oorlog tegen Japan (het verslaan van de vijand of het herstel van de Nederlandse macht in Oost-Indië) wordt indringend uit de doeken gedaan.

Vele van de in oorlogstijd voor de Koninklijke Marine optredende moeilijkheden stamden uit voorliggende tijdvakken; De Vos van Steenwijk begint dan ook met een vol hoofdstuk over het interbellum, waarin (zoals verwacht mag worden van een vice-admiraal buiten dienst) het verwerpen van de vlootwet van 1923 (een 'droeve gebeurtenis', 17) de hoofdrol speelt. Ik moet bekennen altijd huiverig tegenover een dergelijke strakke kritiek te staan. En, laat mij dat direct duidelijk stellen, niet op grond van enige idealistische overweging, maar juist vanuit een realistische benadering van de historische, politieke en machtsituatie. Wanneer gesteld wordt, bijvoorbeeld, dat de strijd van de meidagen 1940 in de jaren twintig en dertig al verloren was (zoals De Vos van Steenwijk L. de Jong aanhaalt), wat moet men zich dan als alternatief voorstellen? Een tot de tanden gewapend Nederland, dat alléén of eventueel in alliantie met België, Groot-Brittannië, Frankrijk of wie dan ook Hitlers troepen buiten de deur zou houden? Of, om het roer naar Indië om te gooien, een marine hoofdmacht van zo'n sterkte en samenstelling dat Japan ervan afgezien zou hebben haar oorlog om de Oostaziatische ruimte naar het zuiden uit te breiden. Geen slagkruiser of een eskadertje zou daar enig gewicht in de schaal gelegd hebben, waar de Amerikaanse vloot in Pearl Harbor faalde in zijn afschrikkende werking!

Had Nederland dan om een bondgenootschap moeten bedelen bij het Verenigd Koninkrijk, dat tot de omwenteling van maart 1939 niets van enige verplichting op het continent wenste te weten en zelf (zoals in recente jaren overtuigend door historici als Paul Kennedy en Bernard Porter is aangetoond) sinds 1919 op geleende tijd leefde? Evenzeer als Groot-Brittannië was Nederland totaal overbelast met de verdediging van moederland en overzees koloniaal/commercieel bezit. Men leze er de trieste geschiedenis van de wording en val van Singapore op na om zich te realiseren hoe onrealistisch enige hoop op effectieve interventie vanwege de Royal Navy geweest zou zijn.

Dan wellicht een alliantie met de gedemoraliseerde Derde Republiek, die zich, ten dele als gevolg van de Britse anti-continental politiek, als een struisvogel in de Maginot-linie ingegraven had? Voor kleine landen is de wereld een gevaarlijke plaats en alleen de rampzalige omvang en verliezen van de tweede wereldoorlog en de vrees voor nog erger hebben de idee van permanente bondgenootschappen aanvaardbaar gemaakt. De politieke verhoudingen van de jaren dertig lieten de vorming van enige alliantie niet toe, en de omvang en toestand van de Nederlandse economie en staatsfinanciën sloten een onafhankelijke rol van enige belang totaal uit. Bedenke men daarbij, dat vrijwel absolute prioriteit werd gegeven aan het behoud van het Nederlandse koloniale rijk (ook, mag wel verondersteld worden, als middel om de Nederlandse samenleving zelf voor radicale veranderingen te beschutten), dan ziet de totale situatie er heel wat anders uit dan dikwijls in recent verschenen marine literatuur gesuggereerd wordt. Een belangrijke factor hierbij is de wens om de huidige koude oorlog politiek te verklaren en rechtvaardigen door vergelijkingen niet de gevaren voortvloeiend uit de 'appeasement' van de jaren dertig, waardoor op hun beurt die jaren juist door een anachronistische koude oorlog bril bekeken worden.

Eenzelfde anachronistische lijn klinkt soms ook door in de door Wijn geredigeerde bundel over de ontwikkeling van de marinestaf; ook hier niet geheel verwonderlijk, daar verscheidene der auteurs voormalig stafofficier zijn. Afgezien hiervan bevat dit boek een serie excellente bijdragen over de ontwikkeling en het functioneren van dit hoogste marine-lichaam. Hierbij toont zich de directe betrokkenheid der schrijvers als een groot pluspunt. Met een bewonderenswaardige objectiviteit en helderheid worden bureaucratische, persoonlijke, organisatorische en materiële kwesties en ontwikkelingen uit de doeken gedaan, zodat uiteindelijk zelfs de geïnteresseerde buitenstaander de opvolgende organigrammen van de marinestaf zonder enige moeite of verbazing verwerken kan.

Een bijzonder gedegen en welkome studie dus, waarvan ik de hoofdstukken van Teitler en Wijn zelf apart zou willen vermelden. Desondanks, drie kanttekeningen. Ten eerste mist men op een enkele kleine uitzondering na, vrijwel iedere vergelijking met buitenlandse marines en ministeries van defensie. Het zou verhelderend zijn geweest de ervaringen van de VS, Groot-Brittannië of zelfs Mussolini's Italië (de eerste staat om een federaal defensie-apparaat te bezitten) aan het overigens complete betoog te koppelen: ten eerste voor een vollediger perspectief, waarbinnen het specifiek Nederlandse element gemakkelijker van meer structurele en algemene trends te onderscheiden zou zijn geweest, en ten tweede om de eventuele invloeden van buiten te kunnen traceren.

Ten tweede, en hiermee betreedt men onmiddellijk glad ijs: hoe dient in laatste instantie de ondertitel 'tussen vloot en politiek' opgevat te worden? Op het eerste gezicht is het een mooie vondst, die treffend het tweesnijdige van de positie van de marinestaf aangeeft. Maar ligt het uiteindelijk wel zo netjes op een rijtje? Waren of zijn marine stafofficieren inderdaad zuiver a-politieke technocraten? Nog afgezien van het principiële argument, dat geen mens

in een democratische samenleving ooit a-politiek kan zijn (tenzij die term als een eufemisme voor conservatief gebruikt wordt), waren er, zoals reeds eerder bleek, binnen de marine inderdaad talloze en diepgaande meningsverschillen over de te volgen politiek aan het einde van de tweede wereldoorlog en op andere tijdstippen. Mijns inziens was de marinestaf zich er wel degelijk van bewust, dat er te allen tijde een dynamische wisselwerking tussen politiek en 'puur' marinebeleid bestond.

Met de huidige stand van onze kennis kan wellicht nog weinig meer gezegd worden, maar het lijkt mij, dat een prosopografische en sociaal-ideologische studie van het officierenkorps van de Nederlandse marine (in navolging van, bijvoorbeeld, Herwigs analyse van de Duitse keizerlijke marine) dringend opgevat dient te worden om de schijnwerpers op deze tot nu toe verwaarloosde elementen te richten.

Ten derde: node mist men een oordeel over de effectiviteit van de marinestaf en zijn organisatie. Natuurlijk, er worden volop kwalitatieve zienswijzen en conclusies te berde gebracht, waarin de hoge kwaliteit van de auteurs en hun bijdragen duidelijk doorklinken, maar op punten als vlootsamenstelling, technische en tactische ontwikkelingen en, *last but not least*, financiële verantwoordelijkheid is de stilte soms oorverdovend! Is de onlangs ingevoerde matrix-organisatie inderdaad zo superieur als zij volgens de theorie zou moeten zijn?

Waar geen twijfel aan kan bestaan: de Nederlandse marinegeschiedenis is verrijkt met twee belangrijke publikaties in een serie, die veel voor de toekomst belooft.

F. J. A. Broeze

J. D. Imelman en W. J. A. Meijer, *De nieuwe school. Gisteren en vandaag* (Amsterdam-Brussel: Elsevier, 1986, 294 blz., f49,50, ISBN 90 10 05674 0).

De aandacht voor de geschiedenis van het Nederlandse onderwijs is vanouds nogal eenzijdig geweest. Het was en is de schoolstrijd, waarover al in 1929 door Langendijk in een bibliografie 20.000 titels waren verzameld, die in de historiografie voor deze onevenwichtigheid verantwoordelijk moet worden gesteld. Al is de organisatie van het lager onderwijs stellig de moeite van veelvuldige studie waard, niet minder interessant is, wat zich nu eigenlijk binnen de muren van de school afspeelt en wat daarin sinds de negentiende eeuw is veranderd. Imelman en Meijer, pedagogen uit Groningen, publiceerden al eerder over onderwijsvernieuwing in Nederland. In dit boek beogen zij inzicht te verschaffen in de bronnen van het huidige vernieuwingsdenken, in de inhoud van een aantal reform-pedagogische visies en tenslotte is het hun te doen om het vellen van theoretische oordelen over onderwijsvernieuwers.

Hun boek is in twee delen verdeeld. In het laatste deel wordt een vijftal personen besproken, die in Nederland geïnstitutionaliseerde navolging hebben gekregen. Het zijn Rudolf Steiner van de antroposofische Vrije Scholen, waarvan de eerste in 1923 in Den Haag werd opgericht. Maria Montessori, wier theorie wordt samengevat als: zelfopvoeding door gedisciplineerde activiteit. Peter Petersen met zijn Jenaplan, waarin opvoeding in en door de gemeenschap centraal staat. Het Dalton-onderwijs van Helen Parkhurst, individualiseren door taken; en tenslotte Célestin Freinet, de man van de drukpers in de school. Gemeenschappelijke trekken van al deze pedagogen zijn onder andere de erkenning van het grote belang van de eigen activiteit van het kind voor zijn ontwikkeling, het doorbreken van het